

PERDÓ PER TANTES VÍCTIMES. LA HISTÒRIA RECENT DE TIMOR EST

MAR AGUILERA

El dia 16 de desembre de l'any passat, Kofi Annan, secretari general de les Nacions Unides, demanava perdó per no preveure i no deturar la mort de més de 800.000 persones a Rwanda la primavera de 1994. El secretari general, en un informe publicat aleshores, reconeixia el fracàs en nom de Nacions Unides i expressava el seu pesar més profund. Tot indica que ben aviat el secretari general es veurà obligat a fer unes declaracions ben semblants respecte a Timor Est.

Gunung Matabai és una muntanya a on van les ànimes, una muntanya sagrada. Quan Indonèsia, el gegant capitalista del sud-est asiàtic, va envair Timor Est l'any 1975, la va bombardejar, destruir i aniquilar. Aquesta vilesa tan pròpia i tan comuna entre tirans —Karadzik va destrossar també els símbols dels musulmans, com ara la biblioteca de Sarajevo i el pont de Mostar— no és més que una anècdota dins de l'escala de brutalitats que ha patit Timor Est d'ençà de la colonització portuguesa. De fet, els portuguesos van ser un mal menor i avui són reconeguts i són rebuts com a amics a Timor Est. Quan hi van arribar, a començament del segle XVI, es van fixar en dos aspectes del país: el sàndal, per endur-se'l, i la religió catòlica, per deixar-la. Els timoresos i timoreses són molt religiosos, la majoria catòlics, i l'Església, màrtir a Timor Est, ha estat un suport per al poble i un refugi cada cop que se succeïen les matances. En concret, l'estiu de 1999 l'Església va socórrer milers de timoresos i timoreses quan Nacions Unides,

després d'organitzar el referèndum del 30 d'agost, va veure's obligada a evacuar l'illa per raons de seguretat. El que va passar aquell estiu era tan sols l'últim esglaió dins d'una escalada de violència que ha durat molts anys.

Timor Est, Timor Loro Sa'e, com diuen els timoresos, és la part més oriental de l'illa de Timor. Timor Est és també veí de dos gegants: Indonèsia, que la limita amb la província de Timor Occidental, i Austràlia, que es troba a 430 quilòmetres de l'illa. Aquests dos grans veïns —en tots els sentits: Austràlia és un continent sencer i Indonèsia està format per més de quinze mil illes, mentre que Timor Est és tan sols la part oriental d'una de les més petites— han estat més aviat poc exemplars. Indonèsia va envair Timor Est el 1975 i Austràlia va ser el primer país a reconèixer aquesta invasió com a legítima. La raó principal: el petroli (el "Timor gap"). Timor Est té més petroli que Kuwait. Austràlia i Indonèsia —el titella d'occident al sud-est asiàtic— van decidir

repartir-se'l. Abans, però, la història tampoc no va ajudar gens Timor Est.

Amb la fi de la segona guerra mundial, la resta del que avui és Indonèsia va obtenir la independència dels que fins aleshores havien estat els seus colonitzadors: els holandesos. Dins d'aquestes terres es trobaven els milers d'illes que formen Indonèsia actualment, és a dir, Java, Bali, Maluku, Sumatra, Irian Jaya, Flores, Lombok, Timor Oest... Totes s'independitzaren d'Holanda i gairebé totes tenen avui més d'un problema amb el govern, altament militaritzat, d'Indonèsia; és més, moltes d'elles voldrien no formar part d'aquest Estat i així legítimament ho reivindiquen. Timor Est, en canvi, no va obtenir la independència. I és que aquesta part de l'illa de Timor era encara colònia portuguesa i ho va ésser fins que a Portugal va haver-hi la revolució dels clavells (1974). Abans, la situació de les colònies portugueses era ben complicada: Portugal insistia que no es tractava de colònies sinó d'una part més de l'Estat portuguès. Aquestes declaracions impedièn la independència de molts territoris d'acord amb el dret internacional. Timor Est, com altres països, era un d'ells i encara una colònia de facto.

La democratització de Portugal va suposar la possibilitat d'un Timor Est independent. Aquell any es van consolidar tres partits a Timor Est: el Fretelin, que buscava la independència i era molt d'esquerres, UDT, més moderat, i Apodeti. Apodeti era un partit que volia que Timor Loro Sa'e passés a formar part d'Indonèsia; era un partit molt minoritari, però estava recolzat pel govern indonesi. Fretelin va guanyar, i de molt. Aquest resultat tan radical i la recança d'UDT van portar que el 1975 hi hagués a Timor Est uns moments d'instabilitat. A la resta del món el que passava tampoc no era gaire esperançador. Els Estats Units acabaven de perdre la guerra amb el Vietnam i la guerra freda tenia molta força. El món temia que Timor Est fos una altra Cuba, just damunt d' Austràlia i en un lloc estratègic, un camí des d' Austràlia cap a la resta d'Àsia.

LA INVASIÓ DELS INDONESIS

Tots aquests factors es van ajuntar, però el que va pesar més va ser el fet que el president dels Estats Units, Gerald Ford, i el secretari d'Estat, Henry Kissinger, visitessin els dirigents indonesis —el dictador i aliat d'Occident Suharto— el 6 de desembre a Djakarta per demanar que hi fessin alguna cosa. Indonèsia no es va fer pregar, car ja feia molts anys que tenia els ulls i alguna part de la milícia sobre Timor Est. El 7 de desembre de 1975, aquest enorme país, Indonèsia, va envair Timor Loro Sa'e. La invasió va ésser sagnant, despietada i cruel. Els dirigents indonesis van fer altre cop mostra de la seva manca d'escrúpols terroritzant les persones, executant joves i vells i violant les dones, tal com ja ho havien fet abans en moltes altres illes del seu actual territori. D'altra banda, la invasió indonèsia no va aportar-hi res. A Timor Timur —com diuen els indonesis— no hi ha un sistema educatiu que s'estengui de manera eficaç pel país, ni infraestructures, ni gairebé res de res.

Quan Indonèsia va envair Timor Est, el món va tancar els ulls. Amb la invasió es pensava que s'evitava un altre país comunista. No hi van haver testimonis. Els soldats tenien ordres, i així ho van fer, de matar qualsevol persona estrangera que hi hagués, i en especial els periodistes. Ningú no va dir res. Austràlia fins i tot va acusar els periodistes australians que van morir a Dili —la capital de Timor Est— d'estar al bell mig del foc creuat i de ser uns irresponsables. Els periodistes havien pintat a fora de casa seva, ben gran, la seva identitat ("AUSTRÀLIA"), en la creença que així no els linxarien. Per la seva banda, Nacions Unides mai no va reconèixer l'annexió de Timor Est a Indonèsia. Austràlia sí.

Uns anys més tard, i després de tot un muntatge electoral fraudulent i controlat per ells, els indonesis van esmenar la Constitució per incorporar Timor Est com a la província indonèsia número 17. Des d'aleshores, i fins abans del referèndum de 1999, Indonèsia va exterminar la tercera part de la població

timoresa de l'Est per mitjà de diferents estratègies, com ara els assassinats, l'esterilització i la crema de terres de conreu. Els dirigents indonesis perpetraven així un dels genocidis més atroços de la història d'acord amb el dret internacional.

Durant més de vint anys, doncs, Indonèsia va ocupar i “administrar” Timor Est. Així, aquesta part de l'illa es va convertir en un lloc inhòspit, tancat, amb una població petita i fràgil a mercè d'uns invasors armats i sanguinaris. Fins al 1989, Indonèsia no va permetre que cap viatger s'endinsés a l'illa. Totes les guies de “turisme d'aventura”, fins abans del referèndum de 1999, recomanaven que, si anaves a Timor Est, procurassis “no fer cara” de periodista; i en definitiva t'aconsellaven que no hi anessis i que, tant per tant, t'acostassis a Bali. Els indonesis creien que podrien sotmetre els timoresos en tots els sentits, però els esdeveniments recents demostren que no ho van aconseguir.

UNA CONSULTA POPULAR

En conclusió, i fins al 1999, la comunitat internacional no havia fet gairebé res per Timor Loro Sa'e. Per què ara sí? Potser perquè la guerra freda en sentit estricte ja s'ha acabat. D'altra banda, l'estiu de 1997 Àsia va patir una crisi financera que va afectar Indonèsia de manera especial i això va fer que hi haguessin unes eleccions en aquest Estat el juny de 1999. Malgrat que aquestes eleccions indonèsies deixaven molt a desitjar, semblava que hi hagués un període d'obertura. Fins i tot el govern —amb Habibie al capdavant— va signar el tractat del 5 de maig de 1999, emparat per les Nacions Unides, que autoritzava la consulta popular al Timor Est. Per primer cop el poble timorès podia decidir què fer amb el seu futur, ni que fos per mitjà d'un procediment una mica enrevessat.

Els acords, tripartits, es van signar el 5 de maig a Nova York. Hi van prendre part Indonèsia —país invasor—, Portugal —país colonitzador— i el secretari general de les Nacions Unides. El poble de Timor

Est, no. Fins i tot durant gran part del procés els líders del Timor Est, entre ells Xanana Gusmao, continuaven empresonats o arrestats. Aquest fet era insòlit: Nelson Mandela, per exemple, va ser alliberat molt abans que comencés tot el procediment a Sud-Àfrica. Segons els acords de maig de 1999, la consulta popular es basaria en una proposta d'autonomia per a Timor Est dins d'Indonèsia. Els timoresos, doncs, votarien si acceptaven aquesta autonomia especial dins d'Indonèsia o no. El text també disposava que la seguretat quedaria en mans d'Indonèsia.

A finals d'aquell mateix maig de 1999, Kofi Annan escrivia en un informe que havia enviat un equip d'experts a Dili, la capital de Timor Est, per avaluar, entre d'altres aspectes, la situació política i la seguretat i comprovar quines eren les facilitats que hi havia al “país” per poder portar a terme la consulta. D'aquesta manera s'iniciava la missió de Nacions Unides (UNAMET) en concordança amb els acords. Per primer cop en molts anys van arribar estrangers —no indonesis— per tot Timor Est. Algunes zones quedaven tan allunyades que els membres de Nacions Unides van haver d'accedir-hi amb helicòpter. Per descomptat, les impressions que se'n va emportar el secretari general de les Nacions Unides eren poc esperançadores: de fet, tots els seus informes d'abans i de durant el procés reclamaven més seguretat, denunciaven una situació insostenible i amenaçaven de parar el procés. Tot el procediment va comportar un risc molt alt, massa, per a la gent del país. Els mateixos membres d'UNAMET es varen veure obligats a evacuar la seva regió més d'una vegada.

La tasca de Nacions Unides consistia a establir la missió per portar a terme la consulta popular (art. 2 dels acords principals). Primer es va crear un cens i es va registrar la població durant més de vint dies. Aquest procediment va ser complicat, ja que en un país on no es respecten en absolut els drets humans, l'últim que els preocupa és donar una identitat a les persones; i quan ho fan és per controlar-les amb fins poc caritatius. Així, la majoria de timoresos no tenien cap document d'identitat.

Moltes persones no sabien ben bé el seu nom ni cognom, ni on havien nascut, ni quan. D'altres, que tenien un document d'identitat indonesi, s'havien canviat el nom per evitar encara més represàlies per part dels indonesis. A vegades apareixien ancianes centenàries amb uns documents, amb foto i tot, que asseguraven que tenien quinze anys. Al final, el que més es va utilitzar va ser la partida de naixement religiosa o laica, tot i que en la majoria dels casos era religiosa. També es van fer servir altres pseudodocuments per comprovar l'edat, la identitat i el vincle amb Timor Est de les persones que es registraven per votar. De fet, tots aquests avals no eren gairebé necessaris, ja que hi havia un fort control social i la gent s'organitzava per pobles per anar a registrar-se i així evitar les agressions.

La milícia proindonèsia també intentava controlar i intimidar els timoresos i timoreses perquè no es registressin. Cremaven locals d'informació i de tant en tant mataven o ferien alguna persona. Hi havia dies que sortien al carrer i disparaven. La policia indonèsia els ajudava i els passava armes. El govern indonesi, però, no ho ha reconegut mai i deia que aquesta milícia estava fora del seu control. El que sí que estava sota el seu domini eren els avions de guerra indonesis que van fer volar ben baix durant el registre per recordar a la població timoresa que els passaria el mateix que els havia passat el 1975 si anaven a votar. Eren uns avions que el 1975 portaven bombes de lava que queien sobre les fràgils cases de palmera timoreses. Malgrat les amenaces de mort, tothom es va registrar —les dones joves, les grans, els vells i els malalts—, tot i que en aquells moments encara no sabien ben bé per què ho feien.

L'informe del secretari general de 27 de juliol notificava que el ministeri de Justícia indonesi permetia a les persones que romanien arrestades o empresonades que es registressin i votessin, allargant així el procés de registre dos dies més (en total foren 22). Aquests dies van ser aprofitats pels joves de la dèbil, esquelètica i escassament armada —portaven fusells fets amb branques— guerrilla

timoresa, que acudien a les oficines de registre, ferits o no, per la porta del darrere perquè no els veiés ni torturés la policia indonèsia, encarregada, com sempre, de la seguretat. Aquests policies, uniformats amb colors foscos i armats amb metralletes, van ser presents en tot el procés i vetllaven durant les nits pel personal d'UNAMET. Durant el dia també els feien escorta.

A començament d'agost, Nacions Unides va iniciar pròpiament "l'educació civil". Aquesta consistia a explicar als timoresos en què consistia la consulta. Al principi, Nacions Unides no s'atrevia a anomenar la paraula independència, ja que la situació era molt delicada. Els últims dies ja sí. Els oficials de Nacions Unides anunciaven a la sorpresa població que el vot seria directe i secret. Els timoresos i timoreses no havien votat mai lliurement, tot eren novetats i preguntaven: "Hi haurà dues urnes, una per la independència i l'altra per la autonomia?"; "ens han dit els indonesis que tenien un satèl·lit per espionar el que votarem, és veritat?" I al final sempre sortia algun ancià o una dona gran dient que no volien que els tornessin a matar. Nacions Unides engegava un casset amb música tradicional timoresa, un discurs solemne de Kofi Annan i una conversa entre dues timoreses velles i espavilades que deien que elles anirien a votar i que no confessarien a ningú la seva elecció. A la butlleta, complicada, s'especificava que havien d'escollir entre acceptar l'autonomia dins d'Indonèsia o rebutjar-la, portant aquesta opció cap a la independència. No hi havia una pregunta positiva, clara. Durant el registre, el personal d'UNAMET es va adonar que la gran majoria de la població no sabia ni llegir ni escriure. Els joves, avergonyits, no sabien sovint ni agafar un llapis. La butlleta electoral, doncs, i per facilitar una mica les coses, tenia dos dibuixos amb dues banderes, una d'indonèsia i una altra del CNRT (el Consell Nacional de Reconciliació Timoresa que agrupa tots els grups polítics, Fretelin i UDT, timoresos).

Durant aquells dies, Nacions Unides va dis-

tribuir uns llibrets amb l'escut de l'organització i un enquadernament acurat que explicava en què consistia l'autonomia: una vergonya. Amb l'autonomia les coses no canviaven gaire, l'exèrcit indonesi continuaria a Timor Est i el govern indonesi tindria encara molt poder sobre aquest territori. L'autonomia descrivia un catàleg de drets, però no ofería garanties judicials, ni de cap altre tipus; però això era el menys important, el problema era que la proposta d'autonomia es feia perquè Timor Est continués dins d'un país on no es té cap mena de consideració pels drets humans. El llibret tenia un aspecte "legítim" i fiable i fins i tot es titulava: "Un enquadernament constitucional per a una autonomia especial per a Timor Est". Nacions Unides mai no va repartir un document equivalent explicant en què consistiria la independència. Però, malgrat la desigualtat d'oportunitats, tothom sabia molt bé el que votaria.

A mesura que s'acostava el dia de la consulta popular, tot i no tenir-ne motius, Nacions Unides va agafar seguretat i fins i tot es va atrevir a repartir pòsters per tota la part est de l'illa que parlaven de les dues opcions i explicaven, molt poc, què implicaria el rebuig de l'autonomia: la independència. Tots els camins estaven voltats d'arbres amb aquests cartells. Per la seva banda, els indonesis continuaven armant i drogant la milícia, i aquesta continuava disparant.

Així van aconseguir que els timoresos i timoreses, molt abans del referèndum, ja haguessin fugit a les muntanyes, que els mercats fossin buits i que als pobles només hi quedessin la policia i exèrcit indonesi, la milícia, el personal d'UNAMET (local i internacional) i els religiosos i religioses. El desembre de 1999, quan ja havia passat tot, una monja carmelita, la germana Maria Rosa Pereira, explicava que després del referèndum uns joves de la milícia indonèsia les havien visitat i els havien dit: *"Marxeu sisplau, a la tarda ens drogaran i no respondrem dels nostres actes, no coneixerem les nostres mares i matarem els nostres fills, fugiu"*. La policia indonèsia donava a aquesta milícia una

droga —"semblaven anisets", deia la germana—, que els "espitava" i els portava a assassinar. Després, com molst d'altres en el seu cas, no es recordaven de res.

La consulta popular es va posposar dues vegades; primer s'havia de celebrar el 8 d'agost, després el 22 i finalment es va celebrar el 30 d'aquest mes. Cada vegada, abans que Nacions Unides comunicés oficialment que les eleccions s'endarrerien, ja ho havia fet la cadena de televisió nord-americana CNN, propietat aleshores encara —fusions a part— de Ted Turner, un dels magnats d'Estats Units que ha donat més diners a Nacions Unides. Aquells dies també van ser aprofitats per part de Nacions Unides per formar el personal local d'UNAMET en el procés electoral (president/a mesa, vocal, control de documents d'identitat...), deixant-los sense la possibilitat de fugir a les muntanyes com feien la resta dels seus veïns i familiars. El personal local d'UNAMET eren timoresos i timoreses il·lusionats i alguns fins i tot amb estudis, com ara els mestres i les mestres i els estudiants i estudiantes. Tots i totes havien de ser neutrals i així es van comportar, malgrat que a vegades els costava contenir-se. Nacions Unides insistia en la neutralitat per dues raons: la legitimitat de tot el procés i la seva seguretat, i és que ells i elles estaven més amenaçats que ningú per la milícia indonèsia.

TIMOR EST, PER LA INDEPENDÈNCIA

A les 5 del matí del dia 30 d'agost de 1999 tots els timoresos i timoreses registrats als col·legis electorals ja eren fora, fent cua, en silenci, resant i amb els documents a la mà. Els col·legis no s'obrien fins a les 6, però de cop tothom ja hi era. A les esglésies els nens i nenes amagats també resaven: havien tornat de les muntanyes. Era fosc, de matinada, i la milícia proindonèsia era a punt també, voltant. Aquell dia el poble timorès va anar a votar, tothom: la participació arribà al 90 per cent, malgrat les amenaces de mort

cada cop més reals. El poble de Timor va mostrar una dignitat fora del comú. Els indonesis creien que podrien doblegar unes persones que havien patit durant més de vint anys, creien que els podrien terroritzar i així reconduir els resultats. Al migdia, ja havia votat gairebé tothom, com van poder comprovar observadors internacionals i indonesis. Quan els col·legis electorals es van tancar ja era fosc; els timoresos tornaven a casa i d'allí a les muntanyes. Els fills anaven a casa dels seus pares, sovint lluny i les trobaven buides, ja havien fugit. L'endemà, de bon matí, uns helicòpters de Nacions Unides van recollir les urnes deixant el personal d'UNAMET per a més tard. La situació empitjorava. A la tarda, desenes de jeeps de Nacions Unides ja travessaven el país per marxar: l'evacuació havia començat. Els traductors i traductores timoresos ja no podien tornar a casa, a Dili, perquè ja era cendra.

Les urnes es van dur al museu nacional. Allí es van barrejar totes com s'havia promès, perquè mai ningú no sabés què havia votat cada poble i evitar així represàlies per part dels indonesis. Els camins eren buits i de tant en tant sortia un vailet esbojarrat que fugia, atrevint-se a fer el símbol de la independència, una V de victòria. Nacions Unides empaquetava i ara només quedaria el personal imprescindible per fer el recompte, donar el resultat oficial i, si les coses es posaven pitjor, fugir. El dia 4 de setembre de 1999 es va anunciar el resultat: el 78'5 % de la població timoresa havia votat a favor de la independència. Amb aquest resultat, els assassinats es van multiplicar i l'exèrcit indonesi ja no dissimulava gens ni mica la seva implicació en els linxaments. Es va cremar i matar a la residència del bisbe Belo, premi Nobel de la pau. Es va violar, un cop més, es van buidar les panxes de les dones embarassades per deixar ben clar al poble de Timor Est que el futur no existia per a ells i que la seva dignitat havia estat en va. Nacions Unides va fugir i van començar les evacuacions cap a Timor Oest, que s'aprofitaven per tirar joves al mar.

La milícia, la policia i l'exèrcit indonesi, ara més que mai, campaven lliurement cometent atrocitats i

matant a cops de matxet o afusellant milers de persones. Occident, horroritzat, contemplava les matances a través del televisor, sense parpellejar. Kofi Annan insistia que volia enviar les forces d'interposició i demanava permís per a aquestes a Indonèsia, ja que per fer-ho via el Consell de Seguretat ho tenia difícil amb les discussions amb la Xina. El dia que Bill Clinton, prèvia trucada al Fons Monetari Internacional, va parlar amb els líders indonesis tot es va resoldre. Les forces d'interposició, dirigides pel general australià Cosgrove, van arribar a l'illa de Timor el 8 de setembre. De fet, no calia aquest permís d'acord amb el dret internacional, i és que per als soldats blaus sí que cal l'aprovació de les parts, però no per enviar forces d'interposició, ja que n'hi ha prou amb el permís del Consell de Seguretat.

Les forces d'interposició van trigar més de cinc dies a controlar la zona. Aquests soldats van ser els primers de contemplar un cop més que el poble de Timor Est havia patit la crueltat i la mort infligida, una altra vegada, per Indonèsia. Al final, quan tot es va calmar, va retornar el personal civil de Nacions Unides. Van trobar un país desolat, cremat, amb les comunicacions trinxades, els autobusos calcinats, les carreteres i ponts inservibles, i amb una població timoresa perduda, plorant, sense gran part de la seva família i, malgrat tot, plens d'esperança i sense por. Nacions Unides deixà de ser UNAMET (United Nations Mission in East Timor) i passà a ser UNTAET (United Nations Administration in East Timor). Es convertia així en el "govern", en sentit americà, en l'administració, de Timor Est per un període aproximat de tres anys. Avui Nacions Unides governa Timor Est; el brasiler i enviat especial Sergio Vieira de Melho, n'és el cap i en fa i desfà les normes. No hi ha un parlament vinculant, tan sols un òrgan consultiu i gairebé no està ni estructurat un sistema judicial. Durant el setembre de l'any passat es van formar, per part de Nacions Unides, uns cinquanta joves juristes timoresos perquè passessin a ser els nous jutges i jutgesses vinculats amb els drets humans. El més difícil ara serà trobar policia que conegui en què consisteixen aquests drets.

L'administració de Nacions Unides intenta treballar amb el CNRT, el futur govern timorès. El president de CNRT i comandant de Falintil, Xanana Gusmao, el Nelson Mandela del sud-est asiàtic, dorm encara a terra i té pocs mitjans per poder col·laborar amb Nacions Unides al mateix nivell. Avui Nacions Unides està signant els tractats d'exploració del petroli timorès amb Austràlia. Aquests, per descomptat, podran ser rescindits pels mateixos timoresos i timoresos el dia que governin el seu país.

Nacions Unides marxarà tan bon punt hagi organitzat unes eleccions per formar un parlament constituent. Tothom sap que Xanana Gusmao en serà el president. Així, Nacions Unides acabarà el que havia començat. I què era, exactament? Un procediment cap a la independència? Una consulta popular per confirmar, via intimidacions, la integració de Timor Est dins d'Indonèsia com creien els indonesis? Un muntatge que portava cap a una nova carnisseria pel poble de Timor Est? Potser l'únic en què moltes persones estaran d'acord és que es tractava d'una oportunitat única per al poble de Timor Est per fugir d'Indonèsia, ja que aquesta es trobava en un moment econòmic i polític feble. Els timoresos i timoreses sovint havien confessat que ja feia vint-i-cinc anys que eren morts. Tothom coincidirà també que el preu que s'ha pagat és massa alt.

Perquè, quin era el plantejament dels dirigents de Nacions Unides? ¿Comencem el procés ara que podem i les condicions, úniques, ho permeten i, si les coses s'emboquen massa, malgrat l'oposició del gegant Xina, la comunitat internacional ja reaccionarà? O és que no es va pensar en les conseqüències? Una cosa és ben certa: Nacions Unides és el que és, una unió de països organitzada amb unes mancances prou considerables, amb un Consell de Seguretat no democratitzat i amb una capacitat de decisió poc esperançadora. Dins els països que formen Nacions Unides hi ha ciutadans, ciutadanes, immigrants, refugiats, presoners i escriptors. Tots i totes formen part d'aquests països que a la vegada formen les Nacions Unides. Un dia Nacions Unides haurà de demanar perdó pel que ha passat a Timor

Loro Sa'e. Nosaltres també.

BIBLIOGRAFIA

VICTORIA ABELLÁN (dir.), et al., *La cuestión de Timor Oriental*. Barcelona: J.M. Bosch Editor, S.L., 1996.

ROSS BIRD, XANANA GUSMAO, RAMOS HORTA AND BISHOP CARLOS XIMENES BELO, *Inside Out East Timor*. Melbourne: Herman Press, 1999.

JAMES DUNN, *Timor, A People Betrayed*. Sydney: ABC Books, 1996.

ARNOLD S. KOHEN, *From the Place of the Dead. Bishop Belo and the Struggle for East Timor*. Oxford: Lion Publishing plc, 1999.

JON PERDERSEN AND MARIE ARNEBERG EDITORS, *Social and Economical Conditions in East Timor*. New York: International Conflict Resolution, SIPA, Columbia University, 1999.

Mar Aguilera amb Xanana Gusmao president del Fretelin, comandant del Falintil i pròxim president de Timor Est.

MAR AGUILERA I VAQUÉS (Igualada, 1971) és professora de Dret Constitucional a la Universitat de Barcelona. Entre altres missions, ha estat observadora de la Unió Europea a Guatemala i a Togo i oficial d'eleccions de les Nacions Unides a Bòsnia i a Timor Est.